

A Reflection on the Mythic Foundations of Good and Evil in the Event of Ashura: Omid Majd's *Manzumeh Ashura* as a Case in Point

Zahra Nouri¹

Received: Oct 07, 2025

Revised: Nov 09, 2025

Accepted: Jan 18, 2026

Abstract

In Iranian mythological beliefs, existence is founded upon the principles of good and evil, and there is an enduring struggle between the forces of good and evil. The core of mythological narratives is based on this foundation, and by aligning myth with history, historical events can be examined from this perspective and their position within the cultural consciousness of society can be analyzed. This article examines the event of Ashura and the conflict between Imam Hussein and the forces of Yazid based on the mythological foundation of good and evil. The study is conducted through a descriptive-analytical method by analyzing the work *Manzumeh Ashura*. The confrontation between Imam Hussein (PBUH) and the forces of Yazid is reflected in elements such as the creation and existence of the two groups, familial relationships, and the moral orientation of characters' behavior. The struggle between good and evil is also evident in the confrontation between Muslim ibn Aqil and Ibn Ziyad, as well as in the conflict between the army of the Imam and the forces of Yazid. Furthermore, the cultural practice of mourning for the Imam reflects this moral duality. The findings of this research demonstrate that, within the mythological framework of good and evil, Imam Hussein and his companions embody moral goodness, while the forces of Yazid represent moral corruption. The conflict with the Imam led to the tragedy of Karbala, and ultimately, the Imam's martyrdom in a state of oppression. In our religious culture, this event aligns with mythological concepts of the martyred deity, a parallel that can be interpreted through the symbolic narrative of mourning for Siyavash in Iranian mythology.

Keywords: Manzumeh Ashura, Imam Hussein, Good, Evil, Myth.

1. Introduction

The opposition of good and evil is a foundational concept in mythology, where narratives often depict the struggle between these two forces. By relating myth to history, historical events can be examined through this conceptual framework and their significance within

1. PhD in Persian Language and Literature, Urmia University, Urmia, Iran.

norikhorshid@gmail.com

How to cite article:

Nouri, Z. (2026). A Reflection on the Mythic Foundations of Good and Evil in the Event of Ashura: Omid Majd's *Manzumeh Ashura* as a Case in Point. *Journal of Ritual Culture and Literature*, 5(9), 271-292. doi: 10.22077/jcr1.2026.10211.1236

Copyright: © 2026 by the authors. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

the broader cultural consciousness can be analyzed. One historical event of particular importance in Iranian culture is the event of Ashura (the Battle of Karbala), which can be interpreted in light of the mythological conflict between good and evil. This article examines Omid Majd's *Manzumeh Ashura*, analyzing the uprising of Imam Hussein and the conflict with the forces of Yazid through the lens of the mythic struggle between good and evil in Iranian tradition. The purpose of this study is not to compare the Ashura event with Iranian epic literature, such as Ferdowsi's *Shahnameh*, but rather to analyze the cultural acceptance of Ashura within Iranian society and its connections to the mythological and epic beliefs of the Iranian people. In Iranian cultural memory, the event of Ashura is grounded in the symbolic framework of good and evil, reflecting the eternal struggle between forces of light and darkness. Accordingly, the research hypothesis proposes that, similar to the Battle of Karbala in Iranian mythological understanding, the event of Ashura represents a manifestation of the conflict between good and evil.

2. Research Method

This research employs a descriptive-analytical method based on the study of sources related to the Ashura event and Iranian mythology, alongside a content analysis of Omid Majd's *Manzumeh Ashura*. This poetic work is a significant example of *Maqalat al-Husayn* literature in Persian, offering a detailed description of the events of Ashura based on reliable historical sources and poetic expression. In approximately three thousand verses, Majd narrates the journey of Imam Hussein from Medina to the return of the captives to Medina. Through content analysis, the identities, speech, and behaviors of the characters are examined in relation to mythological themes and oppositional moral structures.

3. Results

The components of the struggle between good and evil in the mythic dimension of the Ashura event, such as the existence of good and evil in the characters, kinship relations and behaviors rooted in notions of good and evil within familial ties, the confrontation between good and evil in the battle of the forces of Imam Hussein and the army of Yazid, and the practice of mourning for the Imam within Iranian culture, are all elements that can be seen as corresponding and comparable.

In alignment with myth, the mythological section of the *Shahnameh*—specifically the conflict between the Iranians and Turanians and the martyrdom of Siavash in Turan at the hands of Afrasiab, followed by the mourning of the people after Siavash's martyrdom, corresponds to the martyrdom of Imam Hussein and the struggle between the Imam and the forces of Yazid. Through an analysis of the fundamental framework of good and evil in the event of Ashura, the findings indicate that the Imam and his forces embody existential goodness, whereas the forces of Yazid embody an evil and destructive existential nature. The Imam, the grandson of the Prophet Muhammad, is characterized by praiseworthy moral qualities, while Yazid is known for reprehensible traits; indeed, despite the counsel of Muawiya I, who advised him not to kill the Imam because of his proximity to the Prophet, Yazid carried out the act and even imposed harsh treatment on the captives. The people of

Kufa, who also possessed a morally negative role in this event, initially pledged allegiance to the Imam through letters but, after the dominance of the destructive force represented by Ibn Ziyad, quickly broke their covenant. Among the characters, distant kinship relations existed, yet their behaviors and actions on the day of Ashura were determined by their underlying moral nature of good or evil.

Hur, with his virtuous nature, repents and joins the army of Imam Hussein. Abbas ibn Ali and his brothers reject the amnesty offered by Shimar, remain with the Imam, and are martyred. Ultimately, the event—like the mythic narrative—represents the victory of good over evil. The martyrdom of the Imam is regarded as sacred, analogous to the mythic belief in a martyred divine figure, and in its narrative parallel evokes the mourning of Siavash. In the historical transformation of myth into lived tradition, since the first mourning rituals for the Imam began, Iranians have continued these practices; through the fluctuations of history, they have become a symbol of cultural resilience.

4. Discussion and Conclusion

The alignment of myth and history in the event of Ashura and the acceptance of Ashura culture within Iranian tradition, expressed through mourning in remembrance of the martyrdom of Imam Hussein, reflects the enduring struggle between good and evil, representing opposing forces of virtue and vice. The Imam and his companions, embodying goodness in both word and deed, confronted the forces of Yazid I and refused to submit to oppression. The actions of Yazid's followers, characterized by moral corruption and hostility toward the Imam, culminated in the tragedy of Karbala, where the Imam was ultimately martyred as an innocent victim. Within our religious culture, this event can be interpreted in harmony with mythological beliefs concerning the martyred divine figure and with narrative examples such as the mourning for Siavash.

تأملی بر بنیاد نیکی و بدی اسطوره در واقعه عاشورا (با تکیه بر کتاب منظومه عاشورا اثر امید مجد)

zhera.nouri¹

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۰/۲۸

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۸/۱۸

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۷/۱۵

چکیده

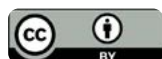
در باورهای اساطیری ایران، هستی بر بنیاد نیکی و بدی استوار است و جدال همیشگی میان دو نیروی خیر و شر وجود دارد، بن‌مایه اصلی داستان‌های اساطیری نیز بر این بنیاد است و در تطابق اسطوره با تاریخ، وقایع تاریخی را می‌توان از این منظر مورد مذاقه قرار داد و جایگاه آن را در فرهنگ عمومی جامعه تحلیل کرد. در این مقاله واقعه عاشورا و جدال میان امام حسین(ع) با یزیدیان بر بنیاد نیکی و بدی اسطوره بررسی شده است. این مقاله با تحلیل کتاب منظومه عاشورا اثر امید مجد به روش توصیفی-تحلیلی انجام شده است. تقابل امام با نیروی یزید، در مؤلفه‌های هستی‌پذیری و آفرینش دو گروه، روابط خویشاوندی و رفتار شخصیت‌ها بر بنیاد نیک یا بد بودن، جدال نیکی و بدی در رویارویی مسلم بن عقیل با ابن زیاد و لشکر امام و سپاه یزید و عزاداری برای امام دیده می‌شود. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد در تحلیل بنیاد نیکی و بدی اسطوره، امام حسین(ع) و یارانش با ذات نیک در مقابل یزیدیان قرار گرفتند و یزیدیان بدذات با جدال با امام، واقعه کربلا را رقم زدند و سرانجام امام با مظلومیت شهید شد. در فرهنگ دینی ما در همسویی با باورهای اساطیری در ارتباط با ایزد شهیدشونده و نمونه داستانی آن، سوگ سیاوش قابل تفسیر است.

کلیدواژه‌ها: منظومه عاشورا، امام حسین(ع)، نیکی، بدی، اسطوره.

norikhorshid@gmail.com

۱. دانش‌آموخته دکتری زبان و ادبیات فارسی دانشگاه ارومیه، ارومیه، ایران.

ارجاع به این مقاله:
نوری، زهرا. (۱۴۰۵). تأملی بر بنیاد نیکی و بدی اسطوره در واقعه عاشورا (با تکیه بر کتاب منظومه عاشورا اثر امید مجد). پژوهشنامه فرهنگ و ادبیات آیینی، ۵(۹)، ۲۷۱-۲۹۲. doi: 10.22077/jcrl.2026.10211.1236

Copyright: © 2026 by the authors. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

۱- مقدمه

جدال نیکی و بدی در آفرینش، اصلی جدانشدنی از اسطوره است که در داستان‌های اساطیری به صورت دشمنی دو نیروی خیر و شر نمود یافته است. «اسطوره، پیکار بی‌امان میان نیکی و بدی، روشنایی و تاریکی که سرانجام به پیروزی اهورا بر اهریمن و فرشکرد (نوسازی نهایی جهان در آخر زمان) می‌انجامد، جان کلام در فرهنگ اساطیری ماست» (ستاری، ۱۳۸۸: ۵۱). از آنجاکه «در جوامع خودمان، تاریخ، جایگزین اسطوره شده است و همان کارکرد را بر عهده دارد» (استروس، ۱۳۷۶: ۵۵) شاید بتوان وقایع تاریخی را در بستر اسطوره، تحلیل و معنایابی کرد و با پذیرش این نکته که «دین یا اساطیر هیچ ملتی را نمی‌توان جدا از بافت تاریخی آن دریافت» (هیلنز، ۱۳۶۸: ۱۰) نگرش فرهنگی و تاریخی هر ملت را بررسی کرد.

در این مقاله، کتاب منظومه عاشورا از امید مجد، قیام امام حسین(ع) و جنگ با یزیدیان بر بنیاد جدال نیکی و بدی اسطوره‌های ایرانی بررسی شده است. مسئله تحقیق این است که پذیرش واقعه عاشورا و عزاداری برای امام حسین(ع) در فرهنگ مردم ایران همسو با باورهای بنیان نیکی و بدی بررسی شود. از آنجاکه «راز بقای اساطیر قدرت تطبیق آنهاست با شرایط فکری و اجتماعی» (مهرداد، ۱۳۷۶: ۴۰)، تحلیل عملکرد شخصیت‌های این واقعه و حوادث کربلا همسو با اسطوره بنا به دلیل اهمیت و پذیرش آن در فرهنگ ایران ضرورت دارد. امام حسین(ع) که غیرایرانی است در تطبیق با اسطوره‌های ایرانی، در فرهنگ ایران به‌عنوان ایزد شهیدشونده ستایش می‌شود و چگونگی شهادت و سوگواری بر حضرت در مشابهت با سوگواری سیاوش در اساطیر قابل تفسیر است. لذا فرضیه تحقیق این است که در مشابهت‌یابی قیام حسینی مطابق اسطوره‌های ایرانی، واقعه عاشورا نوعی جدال نیکی و بدی است. بر این مبنا امام حسین(ع) با آفرینش نیک و زندگی نیک در مقابل اهریمن ستم ایستاد و با مرگ جاودانه اهریمن را شکست داد. «او نتیجه جنگ را می‌دانست و چون کشته شد، پیروز شد؛ زیرا توانست دنیای فانی را فدای آخرت باقی کند و با ترک جسم، روح را برهاند و در برابر ظلم اهل دنیا پاسدار عدل الهی باشد در دنیا» (مسکوب، ۱۳۸۶: ۸۹) مرگی این چنین به مظلومیت و برای پاسداری عدل الهی، بر بنیاد نیکی صورت گرفته و در فرهنگ ایرانی جایگاهی والا یافته است.

۱-۲. پیشینه پژوهش

ارتباط واقعه عاشورا با بنیادهای اسطوره‌ای موضوع تازه‌ای نیست و پژوهشگرانی آن را در تشابه با داستان‌ها و شخصیت‌های اساطیری بررسی کرده‌اند؛ نسرین شکیبی ممتاز (۱۳۸۹) در مقاله «جایگاه سیاوش در اساطیر» و فرزاد قائمی (۱۳۹۳) در مقاله «نقد و تحلیل ساختار آیینی اسطوره سیاوش (مقایسه سیاوش - سیاوشان با تراژدی - دیونسیا بر مبنای نظریه اسطوره و آیین)» شخصیت امام حسین(ع) را با شخصیت «سیاوش» در شاهنامه همسو قرار

داده‌اند و با استناد به منابع، مشابهت آنها را بیان کرده‌اند. مقاله‌ای با عنوان «جلوه‌های اسطوره‌ای در واقعه عاشورا» از حسن احمدی‌فرد (۱۳۹۹) به‌طور مشخص، در یک بخش، واقعه عاشورا را نبرد اساطیری خیر و شر معرفی کرده است، اما تفسیری اساطیری ارائه نداده است. تاکنون در مقاله‌ای بنیاد نیکی و بدی اسطوره، زندگی امام، روابط انسانی، جنگ و جدال و شهادت با توجه به بنیادهای اساطیری بررسی نشده است.

در موضوع مشابه با این مقاله، آرتمیز صیاد چمنی و فاطمه مدرسی (۱۴۰۴) در مقاله «هستی‌شناسی انسان در شاهنامه و مهابهاراتا بر بنیاد نیکی و بدی اسطوره» با بررسی بخش اساطیری شاهنامه فردوسی و مهابهاراتا، آفرینش انسان، زندگی انسان در جهان، ارتباط او با هستی و فرجامش را با بنیاد نیکی و بدی اسطوره بررسی کرده‌اند و نتیجه گرفته‌اند جدال کیومرث با اهریمن، فریدون با ضحاک و نیز تورانیان و ایرانیان در شاهنامه، در مقابل جدال کوران و پاندوان در مهابهاراتا، نمونه مشخص و مشابهی بوده که به‌واسطه مطالعه آن، ساختار هستی‌شناسی انسان بر بنیاد نیکی و بدی، نمایان می‌شود. همچنین سکینه غلام‌پور دهکی و حجت‌الله اسماعیل‌نیا گنجی (۱۴۰۰) در مقاله «بررسی گفتمان خیر و شر در شاهنامه فردوسی» نمودهای تقابل خیر و شر را در این داستان‌ها بررسی نموده‌اند. در مقاله‌های متعدد دیگر نیز بحث خیر و شر در متون دینی و فلسفی بررسی شده است.

منظومه عاشورای امید مجد که تنها مقتل منظوم ادبیات فارسی است، تاکنون مورد بررسی قرار نگرفته است. لذا در این مقاله ضمن معرفی منظومه، جدال امام حسین (ع) و یزیدیان با تکیه بر باور به وجود نیروهای اهورایی و اهریمنی که در اساطیر ایران وجود دارد، بررسی می‌شود.

۲. بحث و بررسی

۲-۱. معرفی منظومه عاشورا

آثار متعددی درباره حماسه عاشورا وجود دارد که به سرگذشت امام و واقعه کربلا پرداخته‌اند، اما منظومه امید مجد با استناد به مقتل‌های مختلف سروده شده و تنها مقتل منظوم ادبیات فارسی است که به‌طور دقیق، وقایع عاشورا را بر مبنای معتبرترین منابع و مقاتل تاریخی شرح می‌دهد. مجد طبق وقایع تاریخی، خروج امام از مدینه تا بازگشت اسرا از شام به مدینه را با زبانی ساده روایت کرده است. دو مقتل ابومخنف و لهوف ابن طاووس منبع اصلی شاعر است، اما تقریباً تمام منابع و مقاتل را نگریسته است. این کتاب حدود سه هزار بیت و دو بخش دارد؛ در بخش اول زندگینامه امام و مباحث مربوط به واقعه عاشورا را با استناد به منابع شرح داده است و بخش دوم کتاب، روایت داستانی این واقعه است.

۲-۲. تحلیل منظومه

۲-۲.۱. هستی‌پذیری بر بنیاد نیکی و بدی

در اساطیر ایرانی، در بحث آفرینش بر بنیاد بدی و نیکی، اهریمن و اورمزد را داریم. در بندهش که کتاب مختصر در موضوع آفرینش است، آمده است:

هرمزد به همه آگاهی دانست که اهریمن هست، برتازد و جهان را به رشک کامگی فروگیرد ... پس او به مینویی آن آفریدگان را که برای مقابله با آن افزار دریاست، فراز آفرید... اهریمن به سبب پس دانشی از هستی هرمزد آگاه نبود سپس از آن ژرف پایه برخاست، به مرز روشنان آمد چون هرمزد و آن روشنی ناملموس را دید به سبب زدارکامگی و رشک گوهری، فراز تاخت برای میراندن تاخت آورد (فرنبغ دادگی، ۱۳۸۰: ۳۴).

جدال نیکی و بدی با تاختن اهریمن در جهان آغاز شد و ادامه یافت، هرمزد نیروهای نیکی و اهریمن نیز نیروهای بدی را آفرید، چنانکه اهریمن «در برابر هر آفریده نیک هرمزد، به خلقی زشت و پلید دست یازید» (بهار، ۱۳۹۱: ۳۱). این دوگانه‌باوری در اوستا نیز آمده است. «اوستا مثل بیشتر مجموعه‌های اساطیری، اسطوره را که به شکلی کم‌وبیش نمادین نیروهای روشنی و تاریکی را درگیر هم می‌کند، نگه داشته است» (دوشن، ۱۳۸۶: ۳۱) همچنین این تقابل در داستان‌های اساطیری جلوه کرده است که قهرمان‌ها با هستی‌پذیری نیکی در مقابل ضدقهرمان‌ها با هستی‌پذیری بدی در مقابل هم قرار می‌گیرند و هرگز ذات بد به نیکی و ذات نیک به بدی نگراییده است. به عنوان نمونه، سیاوش، شاهزاده ایرانی است که از نژاد فریدون بود و «وجودش یکسره از نیکی سرشته شده» (فردوسی، ۱۳۶۳: کز). او همواره خوب بود سرانجام با دسیسه گرسیوز (برادر افراسیاب) به دست افراسیاب بد ذات کشته شد درحالی‌که در ابتدا با او به نیکی رفتار کرده بود.

در واقعه عاشورا اگر شخصیت‌ها را بر مبنای هستی‌پذیری نیکی و بدی معرفی کنیم، ذات آفرینش امام و یارانش در مقابل یزیدیان، تقابل آفرینش نیکی و بدی است. امام حسین (ع) فرزند امام علی (ع) و حضرت فاطمه (س) و نوه پیامبر اکرم (ص) بود. ارج و اهمیت امام در واقعه عاشورا به این دلیل است که یزید نوه پیامبر اکرم (ص) را شهید کرد. در مقابل، یزید، پسر معاویه است که ذات بد او بر مردمان آشکار بود. مجد در منظومه عاشورا، به وجه اهریمنی و روشنی نیروی امام و سپاه یزید اشاره دارد. این توصیف، شاید ناخودآگاهانه مبتنی بر باورهای اساطیری و کاربرد نمادها در شعر ما باشد که در خیالات شاعرانه‌اش تکرار می‌شود. در توصیف‌ها، تعبیر «اهریمن» را برای لشکریان یزید آورده است (مجد، ۱۳۹۴: ۸۰، ۹۰، ۹۵، ۱۰۱، ۱۰۲، ۱۱۳) درباره عبیدالله بن زیاد گفته است «اهرم‌خوی بود عبیدالله» (همان: ۴۷) لشکر امام را هم لشکر نور نامیده است (همان: ۱۰۲، ۱۰۵).

علاوه بر این، از زبان شخصیت‌ها ذات نیک امام در مقابل ذات بد کوفیان، ابن زیاد و یزیدیان آمده است. یزیدیان با آفرینش بد خود، هرگز به ذات نیک روی نیاوردند و امام

نیز با ذات نیک خود، هرگز با یزید بیعت نکرد. تعبیر «بدی» و صفت «بد بودن» از زبان شخصیت‌ها خطاب به یزیدیان در منظومه تکرار شده است. در روز تاسوعا که عمر سعد با سوارانش برای بیعت گرفتن و مقابله با امام آمد، حبیب بن مظاهر، از یاران امام، به آنها گفت که شما انسان‌های بدی هستید که از اهل بیت خون می‌ریزید و با بهین مردمان چنین پستی می‌کنید

گفت بد مردمی شما هستید	غرق زشتی و همت پستید
گوی سنگین‌دلی چون برآئید	شرمساران روز عقبائید
خون بریزید از اهل بیت آری	بدتر از این چه خردی و خواری؟
با بهین مردمان این هستی	می‌نمائید اینچنین پستی

(همان: ۸۸)

در تاریخ طبری نیز آمده است: حبیب بن مظاهر به یزیدیان گفت قومی که فرزند پیمبر و خاندان او را بکشد نزد خدای قوم بدی باشند (طبری، ۱۳۷۵، ج ۷: ۳۰۱۲) در روز عاشورا خود امام از آفرینش پاک خود می‌گوید. با تأکید بر اینکه نوه پیامبر (ص) است، خصلت‌های نیک خود را می‌شمارد و با دلی غمگین به یزیدیان می‌گوید آیا تاکنون از او بدی دیده‌اند؟ «خونی آیا بریختم به زمین؟»، «دست آیا به مالتان بردم؟»، «زخمی از من به کس رسیده گران؟» (مجدد، ۱۳۹۷: ۹۶) بعد از این خطبه، زهیر بن قیس، از یاران امام، ذات پاک امام و ذات بد ابن زیاد را بیان می‌کند و به کوفیان می‌گوید که شما گمراه شده‌اید و ذات بد ابن زیاد را نمی‌فهمید که از او «کس ندیدست جز بدی و گناه» (همان: ۹۷) سپس جنایت‌های او و پدرش را تشریح می‌کند که چگونه چشم صدها تن را کور کردند و دست‌وپاها بریدند و چه انسان‌ها را دار زدند (همان)؛ اما این سخنان در گوش گمراهان تأثیرگذار نشد. زهیر در ادامه گفت: کشتن اهل بیت رسول قبیح است و این کار را نکنید.

پسر فاطمه بود برتر	هست از ابن زیاد بس سرتتر
دوستی با حسین اگر نکنید	لااقل خون او هدر مکنید ...
اهل‌بیت رسول را مکشید	بس قبیح است، دست از آن بکشید

(همان: ۹۸)

حر با ذات نیک خود، به نیکی می‌گراید؛ از لشکر ابن زیاد جدا می‌شود؛ با سخنان امام توبه می‌کند و به لشکر امام می‌پیوندد و از امام پوزش می‌طلبد که نگذاشت او به راه حجاز برود. آنگاه خطاب به کوفیان می‌گوید: شما بد عمل کردید و حتماً عاقبت بدی خواهید داشت

حرمت آل مصطفی را پاس	نهادید شرمتان ز سپاس
بد عمل کرده‌اید و بد بینید	عاقبت تلخ میوه‌ای چینید

(همان: ۱۰۱)

بعد از شهادت امام وقتی اسیران و سرها را نزد ابن زیاد می‌برند و او خوشحالی می‌کند،

یکی از حاضران از دیدن چنین صحنه‌ای متأثر می‌شود و تمام عرب‌هایی را که غلام ابن زیاد شدند، افرادی پست می‌نامد که پسر فاطمه را کشتند و ابن مرجانه را حاکم خود کردند (همان: ۱۲۲).

روابط کوفیان و رفتارشان با امام نیز از این منظر قابل تحلیل است. در واقعه عاشورا بنیاد کوفیان بر بدی استوار است «همه کسانی که در جنگ با حسین شرکت کردند و عهده‌دار قتل او بودند از مردم کوفه بودند و هیچ‌یک از مردم شام در میان آنها نبود» (ابن خلدون، ۱۳۸۳، ج ۲: ۴۲) اینها کسانی بودند که امام را فراخواندند، نامه نوشتند، هجده هزار سپاه جنگی با مسلم بن عقیل همراه شدند، اما ناگهان با وعده و وعید و ترس از ابن زیاد پراکنده شدند. در واقع نیروی بدی بر آنها تأثیر گذاشت زیرا آنها نیز هستی‌پذیری بد داشتند، گرچه در آغاز دست بیعت به سوی امام دراز کرده بودند، وقتی معاویه از دنیا رفت، کوفیان دانستند امام بیعت با یزید را قبول نکرده است و خواهان آمدن امام شدند و «همه گفتند ما ورا یاریم» (مجدد، ۱۳۹۷: ۳۱) به سوی او نامه نوشتند. صد و پنجاه نامه پی‌درپی به امام رسید با این مضمون که «سوی ما آ که بندگان دریم» (همان: ۳۳) امام نیز مسلم بن عقیل را به کوفه فرستاد، اما با آمدن ابن زیاد به کوفه ذات نیکی و بدی در مقابل هم قرار گرفت و ماهیت بدی کوفیان آشکار شد. ابن زیاد برخی را با زر، برخی را با تزویر و برخی را با ترس مطیع کرد. وقتی ابن زیاد در مقابل مسلم ایستاد، مسلم فراخوان جهاد داد و چهار هزار مرد جنگی برای مبارزه با ابن زیاد با او همراه شدند. ابن اثیر (۱۳۸۳: ج ۵: ۲۱۹۹) نوشته مسلم با سپاه خود، کاخ ابن زیاد را محاصره کرد، اما کم‌کم سپاه از محاصره دست برداشتند و رفتند اگر این افراد به کاخ حمله می‌کردند، حتماً ابن زیاد شکست می‌خورد، اما با تطمیع و فریب پراکندند و مسلم تنها ماند. مجدد در منظومه عاشورا از حمله مسلم به کاخ نگفته است و فقط آمادگی جنگ آنها را آورده است که رفته‌رفته کم شدند تا جایی که فقط سی نفر باقی ماند. مسلم با آن سی نفر به مسجد رفت و با هم نماز خواندند ولی آن سی نفر، ده نفر شد و وقتی از مسجد بیرون آمد، آن ده نفر هم رفتند و تنها خودش ماند «ای دریغا که او بود تنها» (مجدد، ۱۳۹۷: ۴۹). وقتی مسلم دستگیر شد از فردی به نام «ابن اشعث» خواست به امام نامه بنویسد و از بی‌وفایی کوفیان بگوید، مجدد در توصیف این بی‌وفایی از زبان مسلم به امام نوشته است «اهل کوفه با بدی جفت هستند»

اهل کوفه که با بدی جفتند به من و تو دروغ‌ها گفتند

(همان: ۵۳)

بد بودن کوفیان قبل از شروع قیام و رفتن امام به سمت آنها از سوی اطرافیان امام تأکید شده است. قبل از خروج امام از مکه، هنگامی که امام رهسپار کوفه می‌گردید، خیلی‌ها حتی افرادی که دوستدار امام نبودند- به امام گفتند به سمت کوفه نرود. قبل از خروج از مدینه، امام با عبدالله بن مطیع نامی دیدار می‌کند، عبدالله به او می‌گوید: «ها پرهیز که به کوفه روی که شارسانی شوم است که پدرت را در آنجا کشتند و برادر خوار داشتند»

(ابن اثیر، ۱۳۸۳، ج ۵: ۲۱۸۵)

سخن عبدالله بن مطیع در منظومه هم آمده است که به امام گفت راه کوفه پیش نگیرد که نامه‌های آنها دروغ و فریب است «سوی ایشان مرو به بد مشتاب» (مجد، ۱۳۹۷: ۵۹) ناصحان دیگر هم به امام تأکید می‌کنند که نرو (همان: ۶۰). ولی امام رهسپار می‌شود و نزدیک کوفه، حر از لشکر ابن‌زیاد، راه را بر او می‌بندد، امام در آنجا خطاب به کوفیان از ذات بد یزید می‌گوید «زورگویی که کار او ستم است» (همان: ۷۲) و تعجب می‌کند که چرا کوفیان چنین شخص ستمکاری را شایسته خلافت می‌دانند در حالی که اهل بیت رسول شایسته خلافت هستند (همان). امام همین‌جا نامه‌های کوفیان را به حر نشان می‌دهد و به سبب بی‌وفایی کوفیان قصد رفتن به مکان دیگر دارد، اما حر مانع رفتن امام به مکان دیگر می‌شود. سرانجام هم به او خبر می‌دهند که کوفیان فریفته زر شدند و بیعت ببردند و مسلم نیز «ز بامش فکند ابن زیاد» (همان: ۷۶)

۲-۲-۲. بنیاد نیکی و بدی در ارتباط خویشاوندی

در داستان‌های اسطوره، رفتار انسان‌ها بر پایه هستی‌پذیری نیک یا بد با عملکردشان مشاهده می‌شود. آنکه ذات بدی دارد به بدی و آنکه ذاتی نیک دارد به رفتار نیک می‌گراید. در این ارتباطها، روابط خویشاوندی دور یا نزدیک دیده می‌شود، «ممکن است دو نیرو کنار هم زیست کنند... اما در این ارتباطها، خویشاوندی مهم نیست و هر فرد با توجه به هستی‌پذیری اهریمنی و اهورایی خود رفتار می‌کند (صیادچمنی و مدرسی، ۱۴۰۴: ۱۷۵).

چنانچه بخش اساطیری شاهنامه را به‌عنوان نمونه داستانی در نظر بگیریم و شخصیت سیاوش را همسو با امام حسین (ع) قرار دهیم، در ریشه داستانی، جدال نیکی و بدی با جدال ایرانیان و تورانیان در درون روابط خانوادگی ادامه یافته است. در ابتدای ماجرا سلم و تور به دلیل ناراضی بودن از پدر (فریدون) که ایران را به ایرج داد، برادر خود را مظلومانه می‌کشند (فردوسی، ۱۳۹۰: ۶۳). فریدون به کین‌خواهی ایرج، با کمک منوچهر (نوه ایرج) دو پسرش (سلم و تور) را می‌کشد و جدال ایران و توران از آنجا ادامه می‌یابد. در زمان سیاوش، افراسیاب پادشاه توران است که «نبیره فریدون و پور پشنگ» است (همان: ۸۲۶). او پیوسته با ایران سر جنگ دارد و حتی برادر خود، اغریث را به همین دلیل می‌کشد. جدال اصلی زمانی است که سیاوش مظلومانه در توران کشته می‌شود؛ سیاوش در حالی کشته می‌شود که داماد افراسیاب است و هیچ بدی در حق افراسیاب نکرده است. فقط حسادت گرسیوز (برادر افراسیاب) این دسیسه را ایجاد کرده است. با مرگ او کیخسرو به خونخواهی پدر، پدربزرگ را می‌کشد. این روابط خویشاوندی مانع جنگ و کشتار نیست و این جنگ حاصل دعوای خانوادگی نیست بلکه می‌توان آن را جدال نیکی و بدی نامید که درون روابط خانوادگی رخ داده است.

نظیر چنین ارتباط‌های خویشاوندی میان امام حسین (ع) و یزیدیان نیز وجود دارد. اعمال شخصیت‌ها بر پایه روابط خانوادگی با بنیاد نیکی و بدی در اسطوره قابل تفسیر است. جنگ آنها جنگ خویشاوندی بر سر قدرت نیست، بلکه دو نیروی نیکی و بدی در جدال هم قرار گرفته‌اند که هرکدام با ذات خود رفتار می‌کنند.

هر دو سپاه عرب هستند و در کنار هم زندگی می‌کنند. میان امام حسین (ع) و یزید روابط خویشاوندی نزدیک نیست. امام از قبیله «بنی‌هاشم» و یزید از قبیله «بنی امیه» است، اما در گذشته هر دو قبیله باهم ارتباط داشتند و گفته‌اند ریشه و بنیان آنها از «عبدمناف» نامی است و بر این پایه جد هر دو قبیله یکی است. ابن اثیر در معرفی معاویه نوشته است: «معاویه بن ابی سفیان (صخر) بن حرب بن امیه بن عبد شمش بن عبد المناف بن قصى بن کلاب (ابن اثیر، ۱۳۸۳، ج ۵: ۲۱۷۳) و شجره‌نامه امام حسین چنین است: «حسین بن علی بن ابوطالب بن عبد المطلب بن هاشم بن عبد المناف». بر این مبنا، می‌توان خویشاوندی دور حَسَب جد قبیله‌ای بیان کرد. شاید بر همین اساس است که معاویه قبل از مرگ به یزید سفارش می‌کند که هیچ‌وقت حسین را نکشد، زیرا او خویش است. ابن اثیر وصیت معاویه به یزید را چنین نوشته است «اگر جنبشی آغاز کند و تو بر او پیروز شوی از وی درگذر که رشته پیوند و خویشاوندی نزدیک و استوار دارد همراه با حقی بس گران و نزدیک به محمد(ص)» (همان: ۲۱۶۸)

مجد نیز در بخش وصیت معاویه به یزید نوشته است که معاویه بیعت نکردن امام حسین (ع) را می‌دانسته و به یزید توصیه می‌کند با حسین به مهربانی رفتار کند:

بیم دارم من از چهار نفر	که بیابند بر تو فتح و ظفر
اولی نیست جز حسین علی	که ترا دشمن است فاش و جلی
ندهد دست بیعتت هرگز	نتوانی کنی ورا عاجز
یار وی می‌شوند اهل عراق	بر علیه تو می‌کنند وفاق
جنگ درگیرد و خورند شکست	می‌شوی فاتح و بیابی دست
لیک خون حسین تو مریز	که شود آتشی برایت تیز
بگذر از وی که حق وی بیش است	گرچه دشمن بود ولی خویش است

(مجد، ۱۳۹۷: ۲۳)

اشاره به رابطه خویشاوندی امام و یزید یک‌بار دیگر از زبان حر بن یزید ریاحی در منظومه آمده است. وقتی حر توبه می‌کند و نزد امام می‌آید، قسم می‌خورد که احتمال جنگ نمی‌داده است و گرنه هیچ‌وقت راه امام را سد نمی‌کرد. در خیال او این جدال، اختلاف خویشاوندی بود و سرانجام به صلح می‌رسید.

فکر کردم که صلح در پیش است
اختلافی میان دو خویش است

(همان: ۱۰۰)

با فرض خویشاوندی دور میان امام و یزید در واقعه عاشورا، یزید با ذات بد خود عمل می‌کند، حتی به وصیت پدر اهمیت نمی‌دهد، علاوه بر شهید کردن امام با اسرا نیز

بدرفتاری می‌کند.

مورد دیگر ارتباط خویشاوندی که در روایت‌ها آمده است، ارتباط شمر و حضرت ابوالفضل و برادران حضرت، عبدالله، جعفر و عثمان است که در متون مختلف، حضرت ابوالفضل را خواهرزاده شمر معرفی کرده‌اند. در منظومه عاشورا نیز چنین است. البته رابطه خواهر و برادری شمر و ام‌البین در متون اثبات نشده است، بلکه فقط هر دو از قبیله «بنی کلاب» هستند. طبق سنت عرب‌ها نیز می‌توان این فرضیه را بیان کرد که شمر به دلیل هم‌قبیله‌گی با ام‌البین او را خواهر خود دانسته است. همچنین خویشاوندی دور همانند امام و یزید در جد آنها وجود داشته است. طبق نوشته‌های طبری و ابن اثیر شخصی به نام «عبدالله بن ابی محل» که ام‌البین (مادر حضرت) عمه او بود، همراه شمر بود و از ابن‌زیاد امان‌نامه خواست. در تاریخ طبری آمده است: وقتی ابن‌زیاد در نامه به عمر سعد دستور می‌دهد که بجنگد و اگر نمی‌جنگد، کنار برود تا شمر فرمانده لشکر باشد «او و عبدالله بن ابی محل که عمه‌اش ام‌البین دختر حزام زن علی بن ابیطالب بوده بود و عباس و عبدالله و جعفر و عثمان را از او آورده بود، پیا خاستند. عبدالله بن ابی محل گفت: «خدای امیر را قرین صلاح بدارد، فرزندان خواهر ما همراه حسینند، اگر مایلی امانی برای آنها بنویسی، بنویس» (طبری، ۱۳۷۵، ج ۷: ۳۰۱۱)، ابن‌زیاد پذیرفت و برای آنها امان‌نامه نوشت و آنها به سوی کربلا رفتند. ابی محل، قبل از جنگ، نامه را به وسیله غلامش برای حضرت ابوالفضل فرستاد. غلام نامه را برای آنها خواند و گفت دایی شما فرستاده است، اما حضرت ابوالفضل امان‌نامه را نپذیرفتند «جوانان گفتند دایی ما را سلام گوی و بگوی ما را به امان شما حاجت نیست. امان خدا از امان پسر سمیه بهتر است» (همان). در روز جنگ هم شمر با خطاب «پسران خواهر ما» نزد آنها رفت و به آنها گفت «ای پسران خواهر ما شما در امانید». «جوانان بدو گفتند خدایت لعنت کند، امانت را نیز لعنت کند. اگر دایی ما بودی در این حال که پسر پیمبر خدا امان ندارد به ما امان نمی‌دادی» (همان: ۳۰۱۲). ابن اثیر (۱۳۸۳، ج ۵: ۲۲۳۰) نوشته است:

عبدالله بن ابی محل بن حزام در نزد ابن‌زیاد بود. عمه او ام‌البین دختر حزام همسر علی بود و برای وی عباس و عبدالله و جعفر و عثمان را آورده بود. او به ابن‌زیاد گفت اگر می‌توانی برای خواهرزادگان ما زینهار بنویسی، چنین کن.

عبدالله بن ابی محل ابن‌حزام، برادر شمر نبود، اما ابن‌اثیر در ادامه نوشته است شمر نزد عباس و دیگران برادران آمد و گفت: «ای خواهرزادگان من، شما آسوده‌اید و زینهار دارید. گفتند خدا تو را با زینهارت نفرین کند اگر دایی ما هستی چرا ما را زینهار می‌دهی و زینهار از پسر پیامبر خدا دریغ می‌داری» (همان: ۲۲۳۰).

مجدد به تصریح این موضوع را آورده که شمر از ابن‌زیاد برای چهار فرزند خواهرش امان‌نامه گرفت:

خواهشی کرد او از ابن زیاد
چار فرزند خواهرم هستند
گر امان‌نامه‌ای دهی نیک است
که خداوند عمر بر تو دهد
که به خیل حسین پیوستند
به صلاح و فلاح نزدیک است
(مجد، ۱۳۹۷: ۸۴)

ابن‌زیاد نیز می‌پذیرد و می‌گوید «ترک جان چهار تن گفتم» (همان: ۸۴) شمر در روز جنگ با خطاب «ای فرزندهای خواهر من» آنها را فرامی‌خواند، امان‌نامه را به حضرت عباس و دیگر برادرانش ارائه می‌دهد اما حضرت نمی‌پذیرد و می‌گوید امان خدا برای ما کافی است

پسران علی برآشفتند
پسر فاطمه امام زمان
توبه ما می‌دهی امان از جنگ؟
پاسخ شمر را چنین گفتند
مانده در کربلا بدون امان
گر پذیریم ننگ باشد ننگ
هست امان خدایمان کافی
وان به مقصودمان بود وافی
(همان: ۸۵)

در این رابطه خویشاوندی، عملکرد حضرت ابوالفضل و برادرانش به‌عنوان برادران ناتنی امام حسین (ع) در مقابل شمر (بر فرض دایی آنها بودن) بر بنیاد نیکی و بدی به‌طور مشخص، تقابل خیر و شر را نشان می‌دهد. شمر با ذات بد خود، به حضرت ابوالفضل امان می‌دهد، اما به حسین (ع) که برادر اوست، امان نمی‌دهد. حضرت و برادرانش امام را انتخاب می‌کنند و امان‌نامه شمر را نمی‌پذیرند. نپذیرفتن امان‌نامه از سوی ایشان، نشان از ذات نیک آنها دارد. در روابط خانوادگی، اخلاق و رفتار هر کس با گرایش به نیکی و بدی، سرنوشت شخصیت‌ها را رقم زده است.

۲-۲-۳ جدال نیکی و بدی

واقعه عاشورا را می‌توان در تفکر ایرانی، در بستر اسطوره، جدال نیکی و بدی معرفی کرد و عملکرد و رفتار هرکدام از شخصیت‌ها را در جنگ، با هستی‌پذیری نیکی یا بدی همسو دانست؛ در این جدال، نیروهای اهریمنی با دشمنی و دغل‌بازی و بدی کردن به مقابله با نیروهای نیکی می‌آیند اما نیروهای نیکی، راست‌کردار و نیکو رفتار هستند. نبرد دائمی نیروی اهورایی و اهریمنی در بندهش آمده است. آغازگر این جدال نیز اهریمن بوده است. از آن زمان که اهریمن به هرمزد تازش آورد، همه‌چیز آفرینش هرمزد و اهریمن از جمله اندیشه بد، گفتار و کردار بد بر ضد اندیشه نیک، گفتار نیک و کردار نیک قرار گرفتند (فرنبرگ دادگی، ۱۳۸۰: ۵۷). نمونه عینی آن‌هم در داستان‌های اساطیری شاهنامه آمده است. در شاهنامه، همیشه علیه ستم قیام شده است. قیام کاوه و فریدون علیه ضحاک ستمگر است یا قیام فریدون علیه پسران خود برای کین‌خواهی ایرج که دو برادر او را مظلومانه کشتند؛ به‌طورکلی در داستان‌های اساطیری ایران، هیچ آزاده‌ای که ذات نیک دارد، ستم را نمی‌پذیرد، بلکه با ذات نیک خود در برابر ستم اهریمن می‌ایستد. امام حسین (ع)

نیز با چنین ذات نیکی در برابر ظلم یزید می ایستد. این جدال را از آغاز قیام امام (ع) بررسی کنیم، وقتی یزید فردی را برای بیعت گرفتن نزد امام فرستاد، امام فرمود: حتی اگر سرنوشتم مرگ باشد، ستم را نخواهم پذیرفت.

نپذیرم به عمر خود ستمی
مرگ اگرچه به من کند آهنگ
مرگ با عزتم نداشت غمی
نشوم منحرف نجویم ننگ
(مجد، ۱۳۹۷: ۲۸)

هنگام خروج از مدینه نیز به برادرش محمد حنفیه گفت: «پی اصلاح امت جدم» خروج می کنم (همان: ۲۹).

با خروج امام علیه یزید، کوفیان به امام نامه فرستادند و بیعت کردند. امام، مسلم بن عقیل را نزد آنها فرستاد. یزید نیز ابن زیاد را نزد آنها فرستاد (همان: ۳۷).

جدال نیکی و بدی قبل از واقعه عاشورا در کوفه شکل گرفت. مسلم بن عقیل از کوفیان برای امام بیعت گرفت، ولی از آنجاکه ذات کوفیان به بدی گرایش داشت با وعده و وعید ابن زیاد به سرعت پیمان گسستند؛ اما در این جدال ذات نیک مسلم سرنوشت او را شهادت رقم زد، درحالی که می توانست ابن زیاد را بکشد. ابن زیاد دو بار برای عیادت به خانه «هانی» (یکی از سرشناسان کوفه) آمد و نمی دانست مسلم نیز آنجاست. بار اول به عیادت هانی آمد، شخصی به نام عماره (گویا از خویشان یا خدمتکاران هانی) پیشنهاد کرد که هنگام حضور ابن زیاد، مسلم از کمین بیرون بیاید و او را بکشد و خود به قصر کوفه برود، اما هانی موافقت نکرد و خون مهمان ریختن در خانه اش را شایسته ندانست (همان: ۴۱)؛ بار دوم، شریک بن اعور (از سرشناسان کوفه و همتای هانی) بیمار شد. ابن زیاد دوباره پیغام داد که برای عیادت او به خانه هانی می آید. ابن زیاد شریک بن اعور به مسلم اصرار کرد که با آمدن ابن زیاد از کمین بیرون بیاید و او را بکشد و به او گفت بعد از قتل ابن زیاد به سوی بصره می رود و از مردم آنجا برای امام بیعت می گیرد. اما مسلم آن شب نیز بیرون نیامد و او به سلامت رفت (همان: ۴۱). شریک از رفتار مسلم رنجیده شد، هانی نیز با اینکه راضی به کشتن مهمان نبود اما دوست داشت مسلم ابن زیاد را بکشد. به گفته هانی «اگر او را می کشتی بدکار تبه کار ناباور دغال را کشته بودی» (ابن اثیر، ۱۳۸۳، ج ۵: ۲۱۹۴)، اما مسلم به دو دلیل این کار را انجام نداد: اولی نارضایتی هانی بود که دوست نداشت در خانه اش مهمان کشته شود و دوم اینکه پیامبر کشتن پنهانی را منع فرموده بود (مجد، ۱۳۹۷: ۴۲). به یقین اگر مسلم ابن زیاد را می کشت، سرنوشت کربلا به گونه ای دیگر رقم می خورد، اما مسلم نیک ذات کشتن ناجوانمردانه را انتخاب نکرد. این تفکر در رویارویی امام با لشکر حر بن یزید نیز دیده می شود. وقتی حر راه را بر امام بست و امام به ناچار در کربلا ساکن شد، لشکریان امام به او توصیه کردند که با حر بجنگیم و چون تعداد آنها کم است، می توانیم آنها را شکست دهیم و راه را باز کنیم و برویم، اما امام به این دلیل که نمی خواست آغازکننده جنگ باشد (همان: ۷۹) با نظر آنها مخالفت نمود. در اسطوره های ایرانی نیز نیروهای نیکی هرگز آغازکننده جنگ نبوده اند و

کشتن ناجوانمردانه را نپسندیده‌اند. اما وقتی ستم از حد می‌گذرد و آشکار می‌شود، قیام می‌کنند نظیر قیام کاوه علیه ضحاک یا به کین‌خواهی مظلوم آغازگر جنگ هستند مثل کین‌خواهی رستم برای سیاوش.

در وقایع کوفه، شریک بن اعور بعد از چند روز از دنیا رفت، ابن زیاد دانست که مسلم در خانه هانی بوده است، هانی را دستگیر کرد، هانی حاضر به تسلیم مسلم نشد و آن را دور از جوانمردی دانست (همان: ۴۴). با چنین اتفاقی، مسلم قیام کرد تا با جنگی جوانمردانه ابن زیاد را شکست بدهد اما کوفیان که در ابتدا پیرامون او جمع بودند، پراکنده گشتند. مسلم تنها ماند و وقتی در خانه زنی به نام «طوعه» پنهان بود، پسر طوعه به ابن زیاد خبر رساند و سپاهیان برای دستگیری او آمدند، مسلم جنگید تا آزاده بمیرد:

نشوم کشته من در این وادی
جز به آزادگی و آزادی
(همان: ۵۲)

از معتمدان ابن زیاد با فریب اینکه برای او از ابن زیاد امان می‌گیرد، مسلم را دستگیر کرد و به نزد او برد، اما ابن زیاد با خوی اهریمنی، به مسلم امان نداد و او را شهید کرد (همان: ۵۶). بعد از کشتن مسلم، هانی را نیز در وسط شهر گردن زد، درحالی‌که به او هم امان داده بود (همان: ۵۷).

در روز عاشورا قبل از جنگ، امام خطبه خواند و از ذات بد کوفیان گفت. خود را معرفی کرد از اینکه نوه مصطفی است، پسر دختر رسول خداست؛ عم پدرش حمزه و عموی او جعفر طیار است. گفت که دروغی نگفته و کسی را اذیت نکرده و آن‌چنان خوب بوده که رسول اکرم (ص) هرگز او را از خودش جدا نمی‌کرده است. شمر که ذات اهریمنی او آشکارتر است با ریا و کینه سخنان امام را نقض کرد که مگر ما کافریم که تو از خود تعریف می‌کنی؟ در این هنگام امام نامه‌هایی را که کوفیان فرستاده بودند، نشان داد و گفت «وعده دادید و آدمم اکنون» (همان: ۹۶) و از آنها خواست که اجازه دهند بدون نبرد به سوی حجاز بروند (همان) اما کوفیان با ذات بد خود بار دیگر اصرار کردند که بیعت یزید بپذیرد، امام در اینجا فرمودند:

داد پاسخ امام تن ندهم
دست در دست ناکسان ندهم
(همان: ۹۶)

در دشمنی با امام، شمر بیش از دیگر دشمنان، ذات اهریمنی خود را نشان داد. در آغاز جنگ، عمر سعد تلاش کرد جنگ بدون خونریزی تمام شود و قصد کشتن امام را نداشت و میخواست صلح کند که امام به جای دیگری برود و به کوفه نیاید و جنگی نیز نباشد (همان: ۸۲). به ابن‌زیاد نامه فرستاد تا اجازه دهد امام به راه حجاز برود. وقتی نامه می‌رسد، ابن‌زیاد در ابتدا می‌پذیرد، اما شمر مانع پذیرش صلح می‌گردد و به ابن‌زیاد می‌گوید اگر الآن حسین را رها کنید، می‌رود و با شوکت و قدرت بسیار برمی‌گردد یا باید از او بیعت بگیرید یا نیزه‌بارانش کنید (همان: ۸۳). خودش نیز حاضر می‌شود فرمانده جنگ شود. ابن‌زیاد بدذات با نظر شمر موافقت می‌کند و به عمر سعد دستور می‌دهد

یا بیعت بگیرد یا بجنگد و اگر نمی‌خواهد جنگ کند، فرماندهی را به شمر بسپارد. شمر از امام کینه داشت «نهفته در سینه از حسین و علی دارد کینه» (همان: ۱۰۸) و هرگز از عمل شنیع خود شرم نکرد. قبل از شهادت امام نیز با کینه، قصد آتش زدن خیمه و اهل حرم را داشت، در نظر داشت بعد از قتل امام، همه را زنده‌زنده بسوزاند، اما برخی از لشکریان کوفی که «خفته وجدانشان اندکی جنبید» (همان) مانع شدند.

بستن آب به روی امام هم نمونه‌ای دیگر از ذات بد دشمن است. در روز هفتم محرم ابن‌زیاد به عمر سعد نامه نوشت که آب را بر روی امام ببندند «بلکه از تشنگی شوند شهید» (همان: ۸۶) عمر سعد نیز لشکری فرستاد و آب را بستند و «این سه روز پیش از کشته شدن حسین بود» (طبری، ۱۳۷۵، ج ۷: ۳۰۰۶).

در مقابل نیروی اهریمنی دشمن، سپاهیان امام نیروی نیکی هستند که همچون امام، شهادت را به جای ذلت برگزیدند. وقتی امام در شب عاشورا با یاران خود اتمام حجت کرد، همگی ماندن، جنگیدن و شهید شدن را انتخاب کردند (همان: ۳۰۱۶-۳۰۱۷). به امام گفتند تا شمشیر در دست داریم می‌جنگیم و از تو جدا نمی‌شویم:

نیزه در سینه عدو شکنیم	لرزه بر پشت اهرمن فکنیم
تا که شمشیرمان بود در دست	هر که پا پس کشید نامرد است
از تو ای جان جان جدا نشویم	تا همه در رهت فدا نشویم

(مجد، ۱۳۹۷: ۹۰-۹۱)

اگر به دنبال تشابه داستانی باشیم، مظلومیت سیاوش فرا یاد می‌آید. اعمال شمر همانند گرسیوز است که در تلاش است تا در چپه‌های صلح را ببندد. او کینه دارد و ابن‌زیاد را متقاعد جنگ می‌کند تا جایی که دلش می‌خواهد اهل بیت پیامبر (ص) را زنده‌زنده بسوزاند و حتی بعد از جنگ نیز ذره‌ای پشیمان نمی‌شود. شمر سرانجام به مقصود خود می‌رسد. وقتی که امام در محاصره است، فریاد می‌زند، او را بکشید و فردی به نام سنان بن انس، امام را شهید می‌کند.

دوره کردند گرگ و گفتارش	بود خاموش لب ز گفتارش
نعره زد شمر و گفت با پستی	که سر آرید دیگرش هستی
تیره مردی اسیر آز و هوس	نام پستش سنان بن انس
نیزه‌ای زد به قلب پاک امام	دور عمر حسین گشت تمام
سر او را برید بی‌تشویش	تا ابد داغ ننگ زد بر خویش

(همان: ۱۲۰)

به گواه تاریخ سرانجام این جدال، یادکرد مظلومیت امام بعد از عاشورا تا به امروز است. یزید که مجرم اصلی این واقعه بود سه سال بعد «با ننگ‌آمیزترین مرگ‌ها از دنیا رفت» (همان: ۱۹). بعد از گذشت پنج سال از واقعه عاشورا در سال ۶۶ مختار ثقفی برای خونخواهی امام قیام کرد و قاتلان او را کشت.

۲-۲-۴ عزاداری عاشورا

عزاداری برای امام حسین (ع) ابتدا از سوی خانواده و دوستان حضرت و کوفیان پشیمان آغاز شد؛ زیرا بعد از شهادت، مظلومیت امام بر همگان آشکار گردید. در منظومه عاشورا آمده است وقتی که سر بریده و اسرا را به شام بردند، مردم شام دف زدند و هلهله کردند و به اسیران سنگ زدند (مجد، ۱۳۹۷: ۱۲۶) تا اینکه اسرا به دربار یزید رسیدند. وقتی حضرت زینب، سر امام را آنجا مشاهده کرد، گریست و فریاد کرد. با گریه او جمعیت غیر از یزید گریستند:

بعد فریاد زینب مونس همه کردند گریه غیر یزید
گریه‌ای درگرفت در مجلس تا به دندان کینه لب گزید
(همان)

یزید بدذات در صدد برآمد که امام را ظالم و خود را محق نشان دهد و با چوبی به لب و دهان امام می‌زد که یک تن از جمع به نام «سلمی» به او انتقاد کرد که چنین عمل شنیعی را کنار بگذار و خطاب به یزید و یزیدیان گفت:

ما نخواهیم دست یاری داد به هرآن کس نموده این بیداد
(همان: ۱۲۷)

در ادامه هم حضرت زینب (س) سخنرانی کرد و با وصف ذات نیک امام که نوه پیامبر بود و اخلاق ستوده داشت و با تأکید بر ارزشمندی شهادت امام، به یزید گفت «تا ابد با تو باقی است این ننگ» (همان: ۱۳۰). یزید نتوانست مانع سوگواری خانواده حسین و مردم شود و این سوگواری‌ها، یاد امام را زنده نگه داشت. اهل بیت و معصومین نیز همواره شیعیان را به بزرگداشت واقعه، ذکر مصائب امام و گریه بر مظلومیت ایشان ترغیب می‌کردند (حیدری، ۱۳۹۷: ۱۱). در تاریخ اولین عزاداری‌ها نیز گفته شده است، تواین کوفه که با شعار «یا لشارات الحسین» بر ضد حکومت اموی قیام کردند، به احتمال قوی بنیان‌گذار هسته عزاداری هستند. بر اساس اسناد تاریخی نیز مختار ثقفی - که رهبری تواین را بر عهده داشت - نخستین کسی است که در سالگرد عاشورا در خانه خود برای امام یادمان گرفت و برخی نوحه‌سرایان را برای خواندن مصیبت کربلا به خیابان‌های کوفه فرستاد (حیدری، ۱۳۸۰: ۵۲) بعد از این دوران، در افت‌وخیز تاریخ و در دوره حکومت ایرانی آل‌بویه بر عراق، این عزاداری‌ها ادامه یافت و به عنوان آیینی رسمی آغاز شد و معزالدوله دیلمی آن را ترویج داد (زرین‌کوب، ۱۳۶۸: ۴۷۹). در سال ۳۵۲ هجری قمری، معزالدوله در عراق دستور عزاداری داد: در دهم محرم این سال معزالدوله مردم را فرمود تا دکان‌های خود را ببندند و بازارها و خریدوفروش را کنار نهند و سوگ سر دهند و رواندازی پشمینه بر دوش افکنند و زن‌ها موی پریش کنند و چهره سیاه گردانند و گریبان درند و در شهر به سوگ بگردند و به یاد حسین بن علی تپانچه بر چهره نوازند. مردم نیز چنین کردند و سنیان توان جلوگیری نداشتند چه شمار شیعیان بسیار بود و حکومت همراه آنان (ابن اثیر، ۱۳۸۳، ج ۱۲: ۵۰۹۱).

طی قرن‌ها، عزاداری به ایران نیز راه یافت و هم‌اکنون در فرهنگ ایرانی جایگاه ویژه دارد و هر ساله مراسم خاصی در شهرهای مختلف انجام می‌گیرد. مهم‌ترین رسم عزا «سینه‌زنی» است که در فرهنگ ایرانی به معنی عرض ارادت و احترام است. اگر به دنبال چرایی پذیرش عزاداری امام حسین (ع) در فرهنگ ایران بگردیم و آن را بر بنیاد نیکی و بدی بسنجیم، ریشه‌اش را در باورهای اسطوره‌ای می‌یابیم. به گفته هینلز (۱۳۶۸: ۱۷۵) «ایرانیان همه تاریخ خود، گذشته و حال و آینده را در پرتو اسطوره‌های خود درک می‌کنند». تشابه در بنیان این عزاداری و اسطوره را می‌توان در ارتباط «ایزد شهیدشونده» تفسیر کرد که با مرگ مقدس خود، زندگی دوباره می‌بخش؛ در نمونه عینی داستان اساطیری، سیاوش نمودی از ایزد شهیدشونده است و سوگواری برای او در حدی وسیع‌تر مربوط به عزاداری برای خدای میرنده است (بهار، ۱۳۷۶: ۴۸).

به باور محققان، سوگواری امام حسین (ع) در میان مردم ایران از سوگواری سیاوش الهام گرفته است (حصوری، ۱۳۷۸ و مسکوب، ۱۳۸۶) و در این عزاداری نوعی دگردیسی اسطوره به تاریخ را شاهد هستیم به گفته مسکوب (۱۳۸۶: ۸۴) «کارکرد این تحول ناخودآگاه و بسیار پنهان در بطن تصورات مؤمنان بود».

سیاوش با هستی‌پذیری نیک، کردار و رفتار نیکو، سرانجام به دست اهریمن در تشت زرین سربریده می‌شود. یکی از دشمنانش به نام «گروی زره» سر او را برید. فردوسی این حادثه را چنین روایت کرده است:

چو از شهر و ز لشکر اندر گذشت	کشانش بردند بر سوی دشت
ز گرسیوز آن خنجر آبگون	گروی زره بستد از بهر خون
بیفگند پیل زیان را به خاک	نه شرم آمدش زان سپهد نه باک
یکی تشت بنهاد زرین برش	جدا کرد زان سرو سیمین سرش
بجایی که فرموده بد تشت خون	گروی زره برد و کردش نگون
یکی باد با تیره گردی سیاه	برآمد پوشید خورشید و ماه
همی یکدگر را ندیدند روی	گرفتند نفرین همه بر گروی

(فردوسی، ۱۳۹۰: ۳۷۱)

از همان زمان عزاداری برای او آغاز شد. با رسیدن خیر مرگ او، همه مردم ایران در سوگش گریستند «همه شهر ایران به ماتم شدند» و رستم در کین‌خواهی خون او گفت:

همی جنگ با چشم گریان کنم جهان چون دل خویش بریان کنم

(همان: ۳۸۲)

مرگ سیاوش، سرآغاز دوباره نبرد نیکی و بدی در ایران بود «کین‌خواهی خون سیاوش به‌وسیله ایرانیان به رهبری رستم از کشندگان تورانی او یکی از انگیزه‌های زمینی نبرد خیر و شر در شاهنامه است» (فردوسی، ۱۳۶۳: کز). عزاداری برای سیاوش در ایران گویا از همان موقع آغاز شده بود و هنوز نیز رایج است و نمونه‌های آن در شهرهای مختلف دیده می‌شود (گیلانی و گیلانی، ۱۳۹۳: ۱۹۸). در واقعه عاشورا هم بعد از شهادت حسین،

مظلومیت امام باعث اندوه شد و سوگواری را ایجاد کرد. امام مرگ با عزت را به ذلت ترجیح داد. وقتی هم با چنین مظلومیتی کشته می‌شود به دنبال نیکی است. در تاریخ طبری، جمله‌ای از امام آمده که فرموده‌اند «حقا که مؤمن باید به دیدار خدای راغب باشد که به نظر من، مرگ، شهادت است و زندگی با ستمگران مایه رنج» (طبری، ۱۳۷۵، ج ۷: ۲۹۹۴). در تاریخ کامل ابن اثیر آمده است وقتی پسر خردسالش - ابن اثیر نام او را عبدالله گفته است ولی در دیگر منابع علی‌اصغر آمده است - با تیر حرمه شهید شد «دست خود را از خون وی پر کرد و بر زمین افشاند و فرمود: پروردگارا اگر یاری آسمان از ما دریغ داشته‌ای، آن را چنان ساز که نیکی ما را در برداشته باشد، خدایا از این بیدادگران کینه بستان» (ابن اثیر، ۱۳۸۳، ج ۵: ۲۲۵۳). چنین نیز می‌شود. مختار ثقفی انتقام خون او را می‌گیرد و نام امام حسین (ع) همواره در تاریخ به نیکی یاد می‌شود و با این شهادت، پیروزی نیکی بر بدی رقم می‌خورد.

۳. نتیجه‌گیری

پذیرش فرهنگ عاشورایی در فرهنگ ایران ریشه در باورهای اسطوره‌ای و حماسی دارد و واقعه عاشورا در نهاد ملی ما بر پایه تقابل بنیاد نیکی و بدی شکل گرفته است که جدال جاودانه نیروی اهورایی و اهریمنی بر بستر تاریخ است. در این مقاله هستی‌پذیری نیکی و بدی در شخصیت‌ها، روابط خویشاوندی و عملکرد شخصیت‌ها بر بنیاد نیکی و بدی در رابطه خویشاوندی، جدال نیکی و بدی در جنگ امام و سپاهیان امام با یزیدیان و عزاداری برای امام در فرهنگ ایرانی بررسی و تحلیل شد. در همسویی با اسطوره، بخش اساطیری شاهنامه و جدال ایرانیان و تورانیان و شهید شدن سیاوش در توران به دست افراسیاب و عزاداری مردم بعد از شهادت سیاوش، با شهادت امام حسین (ع) و جدال امام و یزیدیان برابر است. با تحلیل بنیاد نیکی و بدی واقعه، نتایج به‌دست آمده نشان می‌دهد:

۱- در هستی‌پذیری بر بنیاد نیکی و بدی، امام و یارانش، هستی‌پذیری نیک دارند و در مقابل، یزیدیان هستی‌پذیری اهریمنی دارند. امام نوه پیامبر اکرم (ص) با خصلت‌های اخلاقی ستوده است، اما یزید به خصلت‌های منفور مشهور است و حتی به وصیت معاویه که به او توصیه کرده بود امام را به دلیل خویشاوندی و نزدیکی به حضرت محمد (ص) نکشد، عمل نمی‌کند و حتی بر اسرا سخت می‌گیرد. در این واقعه کوفیان دارای ذات بد حضور دارند که ابتدا با نامه با امام بیعت می‌کنند اما با تسلط نیروی اهریمنی ابن زیاد، به سرعت پیمان می‌شکنند.

۲- در بنیاد نیکی و بدی در ارتباط خویشاوندی، در تشابه با اسطوره در میان شخصیت‌ها روابط خویشاوندی دور وجود دارد، اما رفتار و عملکرد شخصیت‌ها در روز عاشورا با ذات نیک و بد آنها است.

۳- در جدال نیکی و بدی، نیروهای اهریمنی با دشمنی و دغل‌بازی و بدی کردن به مقابله

نیروهای نیکی آمده‌اند، اما نیروهای نیکی، راست‌کردار و نیکو رفتار بودند و با آزادگی رفتار کردند و شهید شدند. مسلم بن عقیل با نامردی ابن زیاد را نمی‌کشد اما ابن زیاد چنین می‌کند. حر با ذات نیک خود توبه می‌کند و به سپاه امام می‌پیوندد، حضرت ابوالفضل و برادرانش امان‌نامه شمر را نمی‌پذیرند و همراه امام می‌مانند و شهید می‌شوند، شمر با ذات بد پیوسته با امام دشمنی می‌کند سرانجام واقعه نیز همانند اسطوره، پیروزی نیکی بر بدی است.

۴- در عزاداری عاشورا، شهادت امام همانند باور به ایزد شهیدشونده در اسطوره، مقدس است و در تشابه داستانی، تداعی سوگ سیاوش گفته‌اند که در تحول اسطوره به تاریخ، از زمانی که اولین عزاداری‌ها برای امام شروع شد، ایرانیان آن را ادامه دادند و در افق و خیز تاریخ اکنون در فرهنگ ما جلوه پایداری شده است.

کتابنامه

- ابن اثیر، علی بن محمد. (۱۳۸۳). *تاریخ کامل*. ترجمه محمدحسین روحانی و حمیدرضا آژیر. ج ۵ و ۱۲. تهران: اساطیر.
- ابن خلدون، ابوزید عبدالرحمان محمد. (۱۳۸۳). *تاریخ ابن خلدون*. ج ۲. ترجمه عبدالحمید آیتی. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و فرهنگی.
- استروس، کلود لوی. (۱۳۸۹). *اسطوره و معنا*. ترجمه شهرام خسروی. تهران: مرکز. بهار، مهرداد. (۱۳۷۶). *جستاری چند در فرهنگ ایران*. تهران: فکر روز.
- بهار، مهرداد. (۱۳۹۱). *پژوهشی در اساطیر ایران*. ویراستاری کتابیون مزداپور. تهران: آگه.
- حصوری، علی. (۱۳۷۸). *سیاوشان*. تهران: چشمه.
- حیدری، ابراهیم. (۱۳۸۰). *تراژدی کربلا: مطالعه جامعه‌شناختی گفتمان شیعه*. ترجمه علی معموری و محمدجواد معموری. قم: دارالکتاب الاسلامی.
- حیدری، مجتبی. (۱۳۹۷). *عزاداری امام حسین علیه‌السلام: کارکردها، شبهات، آسیب‌ها*. تهران: مشعر.
- دوشن‌گیمن، ژ. (۱۳۸۶). *اورمزد و اهریمن (ماجرای دوگانه‌باوری در عهد باستان)*. ترجمه عباس باقری. تهران: فروزان‌روز.
- زرین‌کوب، عبدالحسین. (۱۳۶۸). *تاریخ مردم ایران ۲. کشمکش با قدرت‌ها*. تهران: امیرکبیر.
- ستاری، جلال. (۱۳۸۸). *جهان اسطوره‌شناسی، اسطوره‌های ایرانی*. ج ۱۰. تهران: مرکز.
- صیاد چمنی، آرتیمیز و مدرسی، فاطمه. (۱۴۰۴). «هستی‌شناسی انسان در شاهنامه و مهابهاراتا بر بنیاد نیکی و بدی اسطوره». *مطالعات شبه‌قاره*. ش ۱۷. صص ۱۶۱-۱۸۰.
- طبری، محمد بن جریر. (۱۳۷۵). *تاریخ طبری*. ج ۷. ترجمه ابوالقاسم پاینده. تهران: اساطیر.
- فردوسی، ابوالقاسم. (۱۳۹۰). *شاهنامه*. ج ۱. بر پایه چاپ مسکو. تهران: هرمس.
- فرنبرگ‌دادگی. (۱۳۸۰). *بندش*. گزارنده: مهرداد بهار. تهران: توس.
- گیلانی، نجم‌الدین و گیلانی، آذرنوش. (۱۳۹۳). «سوگ سیاوش و شباهت آن به سوگ آیین‌های محلی». *ادبیات و زبان‌های محلی ایران زمین*. ش ۱. صص ۱۸۱-۲۰۰.
- مجد، امید. (۱۳۹۷). *منظومه عاشورا*. تهران: امید مجد.
- مسکوب، شاهرخ. (۱۳۸۶). *سوگ سیاوش*. تهران: خوارزمی.
- هینلز، جان. (۱۳۶۸). *شناخت اساطیر ایران*. ترجمه ژاله آموزگار و احمد تفضلی. تهران: چشمه.

References

- Bahar, M. (1997). *Selected studies on Iranian culture*. Tehran: Fekr-e Rooz. [In Persian]
- Bahar, M. (2012). *A Study of Iranian myths*. Tehran: Agah. [In Persian]
- Duchesne-Guillemin, G. (1987). *Ormazd et Ahriman: L'aventure dualiste dans l'Antiquité*. (A. Bagheri, Trans.). Tehran: Furuzan-Ruz. [In Persian]

- Farnbagh-Dadagi. (2001). *Bundahishn*. Tehran: Tous. [In Persian]
- Ferdowsi, A. (2011). *Shahnameh* (Vol. 1, based on the Moscow edition). Tehran: Hermes. [In Persian]
- Gilani, N., & Gilani, A. (2014). The mourning of Siyavash and its similarities to local mourning rituals. *Iranian Local Languages and Literature, 1*, 181–200. [In Persian]
- Hasouri, A. (1999). *Siyavashan*. Tehran: Cheshmeh. [In Persian]
- Heydari, E. (2001). *The tragedy of Karbala: A sociological study of Shiite discourse*. Qom: Dar al-Kitab al-Islami. [In Persian]
- Heydari, M. (2018). *Mourning for Imam Hussein: Functions, Critiques and Challenges*. Tehran: Mash'ar. [In Persian]
- Hinnells, J. R. (1989). *Persian mythology* (J. Amouzgar & A. Tafazzoli, Trans.). Tehran: Cheshmeh. [In Persian]
- Ibn al-Athir, A. M. (2004). *The comprehensive history* (M. H. Rouhani & H. Azhir, Trans., Vols. 5 & 12). Tehran: Asatir. [In Persian]
- Ibn Khaldun. (2004). *The History of Ibn Khaldun* (Vol. 2). Tehran: Institute for Humanities and Cultural Studies. [In Persian]
- Lévi-Strauss, C. (2010). *Myth and meaning*. Tehran: Markaz. [In Persian]
- Majd, O. (2018). *Manzumeh-e Ashura*. Tehran: Omid Majd. [In Persian]
- Meskoub, S. (2007). *The mourning of Siyavash*. Tehran: Kharazmi. [In Persian]
- Sattari, J. (2009). *World of Mythology: Iranian Myths* (Vol. 10). Tehran: Markaz. [In Persian]
- Sayyad Chamani, A., & Modarresi, F. (2025). Human ontology in the Shahnameh and Mahabharata based on the mythic foundations of good and evil. *Studies in South Asian Literature, 17*, 161–180. [In Persian]
- Tabari, M. (1996). *The history of al-Tabari* (Vol. 7). Tehran: Asatir. [In Persian]
- Zarrinkoub, A. (1989). *The history of the Iranian people: Struggle with powers* (Vol. 2). Tehran: Amirkabir. [In Persian]